

Л. Г. Лисенко,
Уманський державний педагогічний
Університет імені Павла Тичини

ІДЕЯ ЛІКВІДАЦІЇ САМОДЕРЖАВСТВА В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства в середині 40-х років XIX ст. була однією з визначних суспільно-політичних подій в українській історії. Невдоволення соціально-політичним устроєм Російської імперії спонукало українську інтелігенцію до створення осередку духовного опору тогочасній владі. Кирило-мефодіївці збагатили вітчизняну політичну думку, непересічно поєднавши національну і слов'янську ідеї, зробили вагомий внесок в українську державобудівну справу. Вони наповнили національну ідею вимогами відновлення української державності, обґрунтували шляхи кардинальних змін у суспільно-політичному житті не тільки українського, а й інших слов'янських народів.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства розробляли свої програмні документи в умовах назрівання революційних подій в Європі. Загострювалися соціальні суперечності й в Російській імперії, де капіталістичні відносини вступили у протиріччя з феодалськими і дофеодалськими, де нагальні завдання суспільного життя вимагали радикальних змін у політичній системі суспільства, насамперед ліквідації самодержавства.

Найбільше непокоїло кирило-мефодіївців тяжке становище українського народу. З гиркотою писав член товариства І. Я. Посяда у першому варіанті листа до невідомої особи: «Куди не підеш, куди не глянеш, всюди плач, всюди тяжкий, ніби передсмертний подих...» [1, 14]. В. М. Білозерський у поясненнях до Статуту Кирило-Мефодіївського товариства теж змальовує пригноблене становище України у складі Російської імперії. Він пише: «В такому ж жахливому становищі знаходиться і наша світ-Україна, країна, що заслужила своїми гіркими стражданнями за правду вічної поваги» [2, 392].

М. І. Костомаров у «Книзі буття українського народу» звертає увагу на трагічність долі України, яка то приєднувалась до Литви, то до Польщі. Проте не забажала Польща рівноправного союзу з Україною, і тоді українці змушені були «пристати до Московщини», та «скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було,

що ідол і мучитель» [2, 166].

В. М. Білозерський у поясненнях до Статуту Кирило-Мефодіївського товариства говорить про те, що «Україна, приєднана на засадах власних прав» до Росії, «зазнає безліч несправедливостей», вказує на згубні наслідки самодержавно-кріпосницької політики, панування царських сатрапів і чиновників, гноблення народу, зневажання всього українського [2, 392].

У поезії великого поета, члена товариства Тараса Шевченка Україна «обідрана сиротою понад Дніпром плаче, тяжко важко сиротині та ніхто не бачить, тільки ворог, що сміється». З боєм пише поет: «Засівали трупом поле, поки не остигло, лягла спочить / козацька воля /, а тим часом виросла могила, а над нею Орел Чорний сторожем літає». Український дослідник Ю. Охримович зазначає, що «найбільшу трагедію рідного народу бачить Шевченко в тому, що він після кількох років боротьби схилив шию перед північним сусідом, забуваючи все більше й більше про своє минуле...» [3, 22].

Таким чином, гортаючи сторінки історії України, члени Кирило-Мефодіївського товариства приходять до висновку, що винним у такому жахливому становищі їх рідного народу є російське самодержавство. На їх думку, самодержавство вже віджило свій вік і повинно поступитися більш прогресивній формі державного правління — республіці. Вони вірили у поступальний історичний розвиток.

Ідея ліквідації самодержавства пронизує «Книгу буття українського народу». В ній читаємо: «...хочь люди і поробили собі царів в постаті своїх братів - людей со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх...» [2, 154]. Характеризуючи російського царя, М. І. Костомаров пише: «...і правив над людьми отець страстей і похотей чоловікоубийця диявол». Далі він зазначає, що поява самодержавної влади супроводжувалась поділом суспільства на бідних і багатих, що багаті, то — опора самодержавної влади. Він підкреслює, що «ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші або їм нужніші, і назвали їх панами, а других людей поробили їх невольниками, і умножилось на землі горе, біднота і хвороба, і нещастя, і незгода» [2, 154-155]. Тут же М. І. Костомаров, переглядаючи українську історію, говорить, що «...не любила Україна ні царя, ні пана...», «...а цар московський усе рівно, що ідол і мучитель» [2,

166].

На думку українського історика М. С. Грушевського, у «Книзі буття українського народу» з незвичайною силою і прозорливістю висловлене основне сповідання М. І. Костомарова: «Автократизм і класовий лад мусять бути знищені. Царство і аристократизм викривляють життя суспільності в самих основах, і суспільність не може відродитись, поки не звільниться від їх». У своїй праці «Костомаров і новітня Україна» М. С. Грушевський докладно цитує згаданий вище твір і зазначає: «Я вважаю потрібним вибрати ці тексти, щоб ясніш представити, який революційний зміст був вміщений в побожну форму сього твору, — скільки революційного запалу вложив молодий київський ад'юнкт, і яке дійсно пророчє провидіння виявив в нім» [4, 5-7]. Пізніше, у листі до І. С. Аксакова у жовтні 1861 року, М. І. Костомаров писав, що «самодержавство неможливе при свободі думки й слова» [5].

М. І. Костомаров вважав, що самодержавство — інституція, цілком чужа і ворожа народові, що прообразом російського самодержавства є рабовласницькі деспотії монголо-татарських часів. Він викриває псевдонаукове уявлення про самодержавство як про «корінне начало» російської історії, доводить, що тільки після татарської навали, після зруйнування федеративно-республіканських форм стародавньої Русі, після пограбування народу, після того, як у народі було викорчуване почуття свободи, усвідомлення особистої гідності, після того, як приниження і плазування глибоко всмоктались у суспільну свідомість, тільки тоді утворилася автократична держава. На думку М. І. Костомарова, самодержавство вже за самою своєю суттю деспотичне, воно здатне підтримувати тільки косність і неуттво.

Прагнення змінити форму державного правління ми бачимо і серед головних ідей Статуту Кирило-Мефодіївського товариства. Ці ж ідеї повалення самодержавства, ліквідації кріпацтва знайшли своє обґрунтування і в інших документах товариства, а саме, у відозвах «Брати українці!» і «Братья великороссияне и поляки!», в матеріалах слідства, листах, художніх творах. Найкращою формою державного правління для української держави кирило-мефодіївці вважали республіку. Це підтверджують програмні документи товариства. Так у «Книзі буття українського народу» записано, що з часом в Україні «не позостанеться ні царя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака,

ні холопа...», а «Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою...», тобто республікою [2, 169]. Кирило-мефодіївці вважали, що республіканська форма правління найкраще буде відповідати запитам українського народу і забезпечить усім українцям рівність, братерство, волю.

Кирило-мефодіївці, закликаючи до повалення самодержавства, не вважали, що вони порушують християнську заповідь: «Усяка влада — від Бога». Владу російського самодержця вони не визнавали такою, яка дається Богом, а самого царя — посланником Божим. Російський цар для них — це диявол, ідол, мучитель. Для членів товариства тільки та влада від Бога, яка спирається на закон і має представницький характер. У «Книзі буття українського народу» записано: «І хоча апостол сказав: «Всяка влада од бога», а не єсть воно те, щоб кожни/й/, що зах/в/ати/ть/ власть, був сам од бога. Уряд і порядок і правленіє повинні бути на землі: так бог постановив, і єсть то власть, і власть та од бога, але урядник і правитель повинні подлегать закону і сонмищу, бо і Христос повеліває судиться перед сонмищем, і так як урядник і правитель перші, то вони повинні бути слугами, і недостойть їм робить те, що здумається, а те, що постановлене, і недостойть їм величаться та помпою очі одводити, а достойть їм жити просто і працювати для общества пильно, бо власть їх од бога, а сами вони грішні люде і самі послідовніше, бо усім слуги» [2, 159]. Ці рядки несуть у собі великі передбачення щодо майбутньої форми державного правління для України та інших слов'янських держав. Свої політичні переконання кирило-мефодіївці прагнули обґрунтувати історичними фактами і, спираючись на досвід минулого, взяти з нього те, що б стало їм у нагоді для боротьби з існуючою гнобительською системою, за допомогою чого, за висловом члена товариства Г. Л. Андрузького, можна було б «історично підірвати монархізм» [6, 34].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирило-Мефодіївське товариство: в 3 т.: Т. 3 / П. С. Сохань, І. Л. Бутич, Л. З. Гісцова [та ін.]. — К.: Наукова думка, 1990. — 440 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: в 3 т.: Т. 1 / П. С. Сохань, І. Л. Бутич, Л. З. Гісцова [та ін.]. — К.: Наукова думка, 1990. — 544 с.
3. Охримович Ю. Політичний світогляд Т. Шевченка / Юліан Охримович // Київська старовина. — 1994. — №2. — С. 20-26.
4. Грушевський М. Костомаров і новітня історія України / Михайло Грушевський // Україна. — 1925. — Кн. 3. — С. 3-20.

5. Барсуков Н. Жизнь и труды М. П. Погодина: Кн. 18 / Николай Барсуков. — СПб., 1904. — С. 121.

6. Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців / Приладив до друку М. Грушевський. — К., 1915. — 158 с.